

МІСЦЕ ТА РОЛЬ ІНТЕНСИВНОГО Й ПАРАМЕТРИЧНОГО КОМПОНЕНТІВ У СЕМАНТИЧНІЙ СТРУКТУРІ СЛОВА

У статті проаналізовано роль та місце інтенсивного й параметричного компонентів у семантичній структурі слова.

Ключові слова: структура слова, інтенсивність, номінативний компонент, конотація.

Сучасна семасіологія демонструє структурний підхід до вивчення лексичного значення слова (О.Потебня, Г.Пауль, С.Ульман, Є.Найда, В.Виноградов, В.Звегінцев, Й.Стернін, О.Смирницький, Д.Шмельов, Г.Уфимцева, Ю.Апресян, Н.Луцькіна, В.Гак та інші). Проте семантична структура лексеми розглядається лінгвістами по-різному. Відомий мовознавець Й.Стернін виявив, що в лексикології “намітилося три основних течії” [4, 40]. Першу течію представляють прибічники диференційної концепції значення (Ю.Апресян, В.Гак та ін.), в основі якої лежить положення про однорідність лексичної семантики. Згідно з цією позицією у структурі значення співіснують семантичні компоненти, які є однаковими за складністю. Усі значення членуються на найменші семантичні елементи – мікрокомпоненти, “в ідеалі – атомарні семи” [4, 40]. Представники другої течії (І.Арнольд, Р.Гінзбург та ін.) виходять із позиції неоднорідності лексичного значення: виокремлюються “семантичні блоки” різного рівня ієрархії, що відображають різноманітний характер інформації, яку передає слово. Лексичне значення членується спочатку на великі блоки – макрокомпоненти, які визначають основну специфіку семантики слова, і лише потім у складі макрокомпонентів виокремлюються мікрокомпоненти – семи. Представники третьої течії (М.Комлев, В.Говердовський та ін.) виділяють у значенні слова ряд складників (сигніфікативний, денотативний, лексичний, граматичний, конотативний, емоційний, оцінний, прагматичний, структурний, синтагматичний, культурно-історичний, ідеологічний, соціальний і багато інших), які відбивають різні аспекти значення, прояви семантики в системі значень мови або мовлення [4, 40–43]. Наше дослідження йтиме в руслі другої концепції структурного підходу до вивчення лексичного значення слова, яке розглядаємо як багатокомпонентне явище, що складається з низки взаємозумовлених внутрішньомовних і позамовних елементів. Для позначення складників семантики слова послуговуємося термінами “семантичний компонент” і “компонент значення”, які вважаємо абсолютно синонімічними в нашому контексті.

Більшість мовознавців уважають, що семантична структура повнозначного слова має (екстенсіональний (Уфимцева), референційний (Куайне), номінативний (Міллер), значеннєвий (Фреге)) компонент, який є позначником певного предмета чи явища дійсності, репрезентантом об’єктивної інформації про відображуване. Значна частина лексичного фонду української мови у структурі семантики, окрім денотативного компонента, містить ще й конотативний (інтенсіональний (Уфимцева, Карнап), смисловий (Фреге), значеннєвий (Куайн, Міллер), сигніфікативний (Черч)) елемент, який передає непередметний емотивно-оцінний, експресивний, стилістичний зміст.

У нашому дослідженні послуговуватимемося термінами “денотативний макрокомпонент значення” і “конотативний макрокомпонент значення”, оскільки вважаємо, що і денотація, і конотація утворюють складні взаємообумовлені системи семантичних компонентів, які можна розчленовувати на мікрокомпоненти.

Досить складним і до кінця не розв’язаним на сьогодні залишається питання системного складу макрокомпонентів семантичної структури слова, їхнього місця в цій структурі й ролі у формуванні семантики конкретної лексеми в певному мовленнєвому контексті.

Виокремлення та ієрархізація компонентів денотативного макрокомпонента значення лексеми не викликає особливих труднощів, оскільки він є фіксованим та структурованим як у лексикографічній системі мови, так і у свідомості її носіїв.

Говорячи про конотативний макрокомпонент значення, варто наголосити, що лінгвістика по-різному тлумачить місце конотації в семантичній структурі слова. Так, О.Сапожнікова, М.Лебедев, О.Григор’єва вказують на те, що конотація є другорядним (порівняно з денотацією) компонентом. А В.Телія, Й.Стернін, Л.Васильєв, Е.Кузнецова, Т.Богорад, О.Голод, Н.Бойко та деякі інші дослідники формують учення про конотативний макрокомпонент у структурі значення лексичної одиниці.

Чимало лінгвістичних праць присвячено вивченню окремих компонентів конотації, зокрема, оцінності (Н.Арутюнова, О.Бессонова, А.Бурячок, Т.Вільчинська, В.Воїнов, О.Вольф, Л.Клімова, І.Кононенко, Т.Космеда, Г.Кошель, М.Кравченко, О.Островська, С.Равлюк, С.Хідекель, М.Ягубова), емотивності (М.Аверіна, Л.Бабенко, Л.Барлас, В.Болотов, М.Буряков, О.Галкіна-Федорук, М.Гамзюк, В.Ільїн, О.Мягкова, В.Шаховський), образності (О.Блинова, О.Загорівська, С.Мезенін, М.Рут, У.Соловій).

Однак інтенсивний та параметричний компоненти не були об’єктом дослідження окремих лінгвістичних студій. Побіжно інтенсивний компонент семантики вивчався як елемент конотації у працях І.Стерніна, Н.Луцькінової, Н.Чернікової. В одному із підрозділів монографічного дослідження Н.Бойко (Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти) інтенсивно-параметричний компонент розглядається як показник експресивності лексичної одиниці [2]. У слов’янській лінгвістиці наявні праці, присвячені лише окремим аспектам вивчення інтенсивного та параметричного компонентів [7; 10], однак українське мово-

знавство не має досліджень у цій галузі. Цим і зумовлюється актуальність статті.

У ній ставимо за мету визначити місце інтенсивного і параметричного компонентів у семантичній структурі лексеми та їхню роль у формуванні цілісного значення слова, що функціонує в певному контексті.

Перш ніж говорити про інтенсивний і параметричний компоненти, необхідно визначитися із тлумаченням категорій інтенсивності та параметричності.

Поняття “інтенсивність” не є новим для сучасної лінгвістики. У літературі, яка присвячена проблемам експресивної стилістики, емотивності тексту, категорії оцінності й аксіологічним характеристикам предмета мовлення, дуже часто трапляються такі терміни, як “інтенсиви”, “інтенсифікація”, “ступінь інтенсивності якості”, “інтенсивність” тощо. До активного вжитку термін “інтенсивність” був уведений І.І.Туранським, який вважав, що “інтенсивність – це семантична мовна категорія, в основі якої лежить поняття градації кількості у широкому значенні цього слова” [7, 7]. На думку вченого, інтенсивність співвідноситься з такими поняттями, як категорія кількості, якості, ступеня оцінки і градуальності. Ця ідея була підтримана такими дослідниками, як А.Ховалкіна, Л.Беловольська, О.Шейгал, І.Кокіна. Проте, на нашу думку, необхідно розділяти кількісні і якісні характеристики будь-якого явища. Тому категорію інтенсивності пов’язуємо з поняттям кількісної градації, а категорію параметричності – з поняттям градації якості.

У науковій літературі подибуємо термін “інтенсивно-параметричний компонент” [2, 171], який співвідноситься із терміном “експресивність” у вузькому значенні слова: компонент семантичної структури лексичної одиниці, який репрезентує високий / низький ступінь вияву певної ознаки, указує на якісно-кількісні, параметричні характеристики позначуваного словом явища [5, 93; 9, 30]. Термін “інтенсивно-параметричний компонент” вважаємо досить влучним, оскільки в мовленнєвому функціонуванні категорії інтенсивності й параметричності майже завжди співіснують, тому що найчастіше “якість будь-якого об’єкта має кількісний параметр” [3, 55]. Проте іноді параметричність може існувати окремо від інтенсивності, тому за необхідне вважаємо роз’єднувати ці компоненти.

Отже, робоче тлумачення термінів таке: **інтенсивний компонент семантичної структури слова** (далі ІК) – це мікрозначення лексеми, що пов’язане з кількісно інтенсифікованою характеристикою позначуваного словом явища і співвідносне з логіко-філософським поняттям міри; **параметричний компонент семантичної структури слова** (далі ПК) – це мікрозначення лексеми, що пов’язане з якісною характеристикою позначуваного словом явища і співвідносне з логіко-філософським поняттям норми.

Окресливши теоретичне розуміння термінів, визначаємо, яке місце займають інтенсивний і параметричний компоненти в семантичній структурі лексичних одиниць.

ІК і ПК можуть уходити до лексичного значення одиниць, які у своїй структурі містять лише денотативний макрокомпонент значення, тобто не несуть ніякої суб’єктивної інформації про відображуване. Місце і роль цих компонентів у структурі денотатів є досить прозорими: вони, здебільшого, належать до ядерних денотативних сем і вказують на існування об’єктивних категорій. Так, ПК може позначати розмір, вагу, висоту, глибину тощо, наприклад, **малий – великий, легкий – важкий, низький – високий, мілкий – глибокий**. ІК може вказувати на швидкість, силу вияву певного явища, наприклад, **швидкий – повільний, сильний – слабкий**. У лексемах власне денотативного змістоутворення ІК і ПК легко роз’єднати.

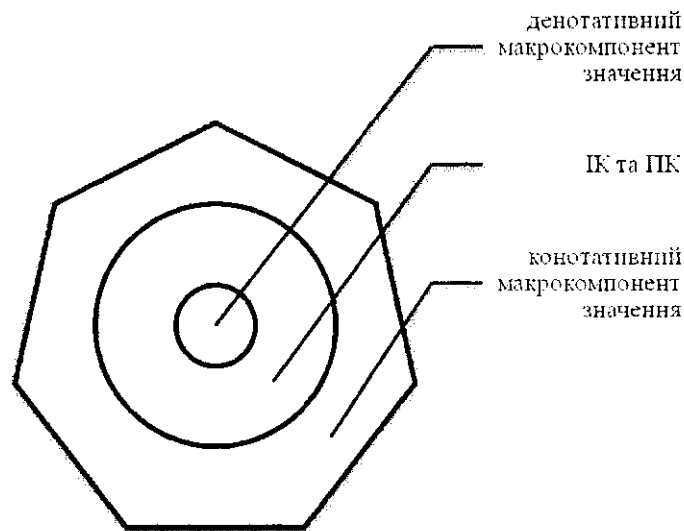
Визначення місця ІК і ПК у семантичній структурі конотованих лексичних одиниць викликає значні труднощі, оскільки в лінгвістичній літературі не існує загальноприйнятої думки щодо самого складу конотації та її місця в семантичній структурі слова. Сучасне мовознавство репрезентує два підходи до пояснення конотації: 1) широке тлумачення цього терміна: конотація – це будь-які нашарування соціального, історико-етимологічного, морально-етичного, культурологічного і територіального характеру в структурі лексичного значення слова (М.Комлев, В.Говердовський, В.Фляйшер); 2) вузьке розуміння значення конотації, яке є більш поширеним у лінгвістичних наукових студіях (В.Телія, Н.Лук’янова, І.Арнольд, Й.Стернін, Е.Кузнєцова та ін.). Їхні представники у складі конотації виділяють декілька елементів: емотивність, оцінність, інтенсивність, образність, стилістичне забарвлення. У своєму дослідженні ми послуговуємося тлумаченням терміна “конотація” у його вузькому значенні, яке має прагматичне забарвлення і реалізується у мовленнєвому акті. За орієнтир обираємо визначення “конотації”, яке подає В.Телія: “конотація – семантична сутність, яка узуально чи okazіонально входить до семантики мовних одиниць і виражає емотивно-оцінне і стилістично марковане ставлення суб’єкта мовлення до дійсності під час її позначення у висловлюванні, яке набуває на основі цієї інформації експресивного ефекту” [6, 5].

Доведеною є думка про те, що конотативний макрокомпонент може бути не лише додатковим, факультативним, а й уходити до ядра лексичного значення слова. Н. Бойко у своєму монографічному дослідженні зазначає: “Граматичний і денотативно-сигніфікативний макрокомпоненти належать до обов’язкових для семантичної структури будь-якого повнозначного слова (номінативного знака), вони становлять систему взаємопов’язаних компонентів (сем) – категорійних, лексико-граматичних та власне лексичних. Усі інші макрокомпоненти мають статус факультативних. Однак у семантиці конкретного слова ця ієрархія може порушуватися. У такому разі необлігаторні макрокомпоненти виходять на перший план і займають позицію ядра семіми” [2, 82].

У процесі дослідження доходимо висновку про те, що більшість конотованих лексичних одиниць містять у структурі семантики ІК і ПК (або один із цих компонентів). Більше того, саме ці компоненти і є утворювачами конотації як такої. Підтверджуючи сказане, демонструємо схему семантичної структури конкретної лексеми, що

функціонує в живому мовленнєвому акті. У реченні Ми з батьком **гатили** над усі сподівання влучно, раз за разом відстрілюючи від дерева всохлі гілки [1, 19] привертає увагу лексема **гатили**, яка в цьому контексті вжита, очевидно, в значенні “дуже активно стріляли”. У структурі лексичного значення ця лексема має і денотативний, і конотативний макрокомпоненти. Денотативний макрокомпонент включає в себе декілька сем, основною з яких є та, що позначає певну процесуальну дію – “стріляти”. Цю сему відносимо до ядра лексичного значення слова. За певних обставин (у результаті існування суб’єктивної позиції автора, яка реалізується через мовну картину світосприйняття героя) дія інтенсифікується (підсилюється міра її вияву), здобуває параметричність (з’являється відхилення від певної норми) і набуває суб’єктивного звукового оформлення, у якому вже наявні семи оцінності та емотивності. І як результат цих семантичних транспозицій – поява експресивної лексичної одиниці. Як бачимо, структура лексичного значення лексеми “гатити” містить ІК і ПК. Цей факт не викликає сумніву. Однак важливо визначити, де розміщені зазначені компоненти і яку функцію вони виконують у структурі лексеми. “Гатити” (у значенні “дуже активно стріляти”) позначає об’єктивну дію, яка, проте, має суб’єктивне підґрунтя. Отже, до якого макрокомпонента належать ІК і ПК? У результаті аналізу, доходимо висновку, що ІК і ПК розташовуються на межі денотативного і конотативного макрокомпонентів. Свою першооснову вони розміщують у денотативному ядрі і трансформуються в конотативні периферійні семи оцінки та емоції. Причому конотація цієї лексеми в зазначеному контексті не є факультативною, а виконує смислотворчу функцію: є головною у творенні семантичного значення слова.

Схематично семантичну структуру конотованих лексичних одиниць, які містять ІК і ПК можна зобразити так:

Отже, роль інтенсивного і параметричного компонентів у семантичній структурі конотованих лексичних одиниць виявляється досить значною, оскільки вони, перебуваючи на “території” денотативного ядра, творять конотацію і змінюють статус лексеми, з власне номінативного утворюється конотативно марковане слово, яке має своє специфічне звукове оформлення. Отже, за певних умов ІК та ПК стають інструментом творення конотації.

Список використаних джерел

1. Андрухович Ю.І. Таємниця. Замість роману. – Харків: Фоліо, 2007. – 478 с.
2. Бойко Н.І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти. – Ніжин: Аспект-Поліграф, 2005. – 552 с.
3. Лукьянова Н.А. Экспрессивная лексика разговорного употребления. – Новосибирск: Наука, 1986. – 230 с.
4. Стернин И.А. Лексическое значение слова в речи. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1985. – 171 с.
5. Стернин И.А. Проблемы анализа структуры значения слова. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1979. – 156 с.
6. Теля В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. – М.: Наука, 1986. – 143 с.
7. Туранский И.И. Семантическая категория интенсивности в английском языке. – М.: Высшая школа, 1990. – 173 с.
8. Уфимцева А.А. Лексическое значение (Принцип семиологического описания лексики). – М.: Наука, 1986. – 241 с.
9. Шаховский В.И. Эмотивный компонент значения и методы его описания. – Волгоград, 1983. – 94 с.
10. Шейгал Е.И. Градация в лексической семантике. – Куйбышев: Изд-во Куйбышевского ин-та, – 1990. – 96 с.

The article analyzes the role and place of intensive and parametric components in the semantic structure of words.

Key words: the structure of the word, intensity, connotation, nominative component.